

**Regional Academy of Management
European Scientific Foundation Institute of Innovation
Regional Center for European Integration
University of Moratuwa
East European Institute
Taraz Innovation and Humanities University
Academy of Imageology**

**MATERIALS
of the II International scientific-practical conference
"INNOVATION MANAGEMENT AND TECHNOLOGY
IN THE ERA OF GLOBALIZATION"**

15-16 January 2015,
(Panadura, Sri Lanka)

Panadura, 2015

Жамбай Турарович Кадыров - кандидат филологических наук, профессор, заведующий кафедрой казахской филологии. Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева (г. Петропавловск, Казахстан)

8.2. Айгуль Галиевна Сембаева - кандидат филологических наук, доцент. Доцент кафедры теории языка и методики преподавания. Казахский государственный женский педагогический университет (г. Алматы, Казахстан)

8.3. Дильнара Жамалдиновна Касымова - кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Региональной Академии Менеджмента (РАМ), старший преподаватель кафедры «Переводческое дело» филологического факультета Университета Сулеймана Демиреля (г. Каскелен, Казахстан)

8.4. Шолпан Таубаевна Кудьярова - кандидат филологических наук (село Ушконыр, Алматинская область, Казахстан)

Серик Игиликович Жапаков - кандидат филологических наук, заведующий кафедрой казахского и русского языков. Казахский национальный аграрный университет (г. Алматы, Казахстан)

8.5. Зейне Скендировна Оразбекова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Региональной Академии Менеджмента (РАМ), ассистент-профессор кафедры «Переводческое дело» филологического факультета Университета Сулеймана Демиреля (г. Каскелен, Казахстан)

8.6. Асия Хасановна Бекбосынова - кандидат филологических наук, заведующая кафедрой казахского языка и литературы. Костанайский государственный педагогический институт (г. Костанай, Казахстан)

8.7. Марина Толеуовна Кенжебаева – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой экономики. Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати (г. Тараз, Казахстан)

Алима Толеуовна Кенжебаева - кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой «Педагогика и методика начального обучения». Таразский государственный педагогический институт (г. Тараз, Казахстан)

Эльмира Толеуовна Аскарлова – старший преподаватель кафедры экономики. Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати (г.Тараз, Казахстан)

2. Валиханов Ч. Избранное. Алма-Ата, 1961.
3. Чвырь Л.А. Обряды и верования уйгуров. М., 2006.
4. Касымова Д.Ж. Уйгурия. Алматы. 2014.

8.4. ТҮРКІ ТІЛДЕРІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛІКТЕР. (ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚАРАҚАЛПАҚ ТІЛДЕРІ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Ш.Т. Кудьярова, С.И. Жапақов
Казахский национальный аграрный университет
(г. Алматы, Казахстан)

Түркі тілдерінің фразеологизмдері әрбір тілдің сөздік құрамы сияқты өзіне тән құрамдағы фразеологизмдерден тұрады. Фразеологизмдерді қолдануда тілдік материалдарды қолданып қоймастан, сол халықтың ұлттық ерекшелігін көрсете алатын рухани және материалдық байлығына да сүйенеді. Фразеологизмдер әрбір тілдің өзіне ғана тән болған өзгешеліктерін, белгілерін көрсететіндіктен, онда әрбір халық, ұлт тілінің шешендігі, салт-дәстүрі көрініс табады.

Фразеологизмдер – ең күшті, тіл құралдарының бірі. Ауыс мағынаны білдіру, образдылық, эмоциональдық, экспрессивтік, ұнамды және ұнамсыз баға беру олардың өзіне тән өзгешелігі болып саналады. Олардың ішкі мағынасында денативтік бағдармен бірге әр түрлі коннотациялар, образдар, имплицитті бағалау қасиеттері, эмоциялар болады. Фраземалардың басқа тіл бірліктерінен өзгешелігі де осында.

Фразеологизмдердің образдылық өзгешелігі туралы сөз еткенде, оның мазмұнына қаралады. Олардағы образдылық фразеологизмдер білдіретін мағыналар арқылы баяндалса, номинативтік функциясы оларды сөзбен салыстырғанда, яғни шартты эквивалентімен алмастырғанда көрінеді. Бұған қосымша фразеологизмдер тілде тек ғана предметтерді атау үшін ғана емес, ал оларға образды эмоциональ сипаттама беру қызметін де атқарады.

Әрбір сөз сияқты барлық лексика-семантикалық өзгешеліктерді баяндайтын фразеологизмдердің жоғарыдағы өзгешеліктері олардың мүмкіншіліктерінің сөзге салыстырғанда кеңірек екенін дәлелдейді. Тілдегі фразеологизмдер міне осындай талаптар нәтижесінде пайда болған.

Түркі халықтарының түбі бір, туыс болғаны үшін әрбірінің сөздік қорында қолданылып жүрген фразеологизмдер жалпы түркі тілдері үшін ортақ болып саналады.

Түркі тілдеріне тән ортақ туыстық белгілерді білдіруші сөздердің қатынасы жәрдемінде жасалған фразеологизмдер жалпы түркі

тілдеріне ортақ фразеологиялық құрамды құрайды. Мысалы: ата сөзіне байланысты – ата жолы (ата-бабадан қалған дәстүр); ата қоныс (ежелгі мекен); атаң дегенім жоқ, енең дегенім жоқ (ренжітпеу), атадан асып ту (айрықша, өзгеше), атасы басқамен алыспа (өзге адам), аталы сөзді арсыз қайырады (өсиет сөз) т.б.; ана сөзіне байланысты – анасынан қайта туғандай (дүниеге қайта келгендей), ана сүтін ақтады (айтқанын істеді) т.б.; қыз сөзіне байланысты – қызым саған айтамын, келінім сен тыңда (тәрбие), қыздың қылығы қырық есекке жүк (назы, қылығы туралы) т.б. фразеологизмдер жатады.

Түркітану ғылымында фразеологизмдерді зерттеуде әрбір ұлт тіліне тән болған тұрақты сөз тіркестерін айқындап, саралап жүйеге түсіру алғашқы өте қажетті мәселелердің бірі болды. Осы негізде орындалған әрбір ұлттың тілші ғалымдарының зерттеу жұмыстары соның куәсі.

Әсіресе, елуінші жылдардан соң түркітану ғылымында фразеологизмдер мәселесін ғылыми тұрғыдан шешуде көптеген ізденістер болғандығына осы бағыттағы зерттеулерге шолу жасай отырып көз жеткізуге болады.

Түркі фразеологиясының дамуында көш бастаған тюркологтар І. Кеңесбаев пен Ш. Рахматуллаевтың зерттеулері ғылымға қосылған үлкен үлес болды. [1, 40 б; 2, 27 б]. Қазақ тіл білімінде фразеологизмдер мәселесін алғашқылардан болып жан-жақты зерттеу жүргізуде Ә. Қайдаров, Қ. Әміралиев, Е. Жұбанов, Ә. Ибатов, Ә. Айтбаев, Х. Қожақметованың ерен еңбектері бар.

Әсіресе зерттеуші І. Кеңесбаевтың «қазақ тіл білімінде де, өзге түркі тілдерінде де бұл күнге дейін фразеологиялық үлкен сөздік жасалған жоқ. Сол сияқты фразеологияның теориялық көп мәселелері әлі де болса өз шешімін күтуде. Бұл сөздік осы салада жасалған алғашқы тәжірибе. Сөздіктің осылай жүйеленіп шығуының өзі кейбір жетпей жатқан жайларды ғана емес, жалпы фразеологияға қатысты көп мәселелерді анықтауға, оларды терең зерттеуге, тіліміздің қазіргі таңдағы лексикалық байлығына қатысты біраз сырларды ашуға көмектеседі ғой деп білеміз» - деп өзінің алғысөзінде жазылған фразеологиялық сөздігі түркі тіл біліміне қосылған өте бағалы еңбек болды. [3, 3 б].

Осыдан соң қазақ тілінде басқа да фразеологиялық сөздіктер жарық көре бастады. [4, 222 б; 5, 252 б; 6, 120 б].

Түркі тілдері, қазақ және қарақалпақ тілдерінде фразеологиялық сөз тіркестері мәселелері осы уақытқа дейін толық жан-жақты зерттеу объектіне айналмай келеді. Демек бұл мәселе туралы Ғ. Қалиұлының: «фразеология – зерттеліп болған ғылым деп айтуға болмайды. Бұның шешілмеген таласты мәселелері көп. Сондықтан да, соңғы жылдарғаша оны жеке пән ретінде арнаулы зерттеушілер аз болды.

Көбінесе лексиканың көлемінде тексерумен шектеліп келгені белгілі», – деп көрсеткен пікірі орынды. [7, 186 б].

Дегенмен, түркі тілдерінің ішінде қазақ тіл білімінде фразеологизмдерді жан-жақты зерттеу саласында көп еңбектер жасалды. Әсіресе, қарақалпақ тіліне қарағанда қазақ тіліндегі фразеологизмдер мәселесі соңғы кездері жан-жақты зерттеліп, біршама ғылыми еңбектер жазылды. [8, 128 б; 9, 114 б; 10, 152 б; 11, 117 б; 12, 245 б].

Қарақалпақ тілінің фразеологиясы бойынша осы уақытқа дейін системалы түрде жазылған арнаулы еңбектер өте аз болып, тек айырым ғылыми мақалаларда ғана сөз етіледі.

Алғашқылардан болып қарақалпақ тілі фразеологиясының айырым мәселелерін Е. Бердимуратов қарақалпақ тілінің лексикологиясына арналған еңбегінде оны лексиканың бір саласы ретінде қарап, олардың семантикалық бөлінулеріне, жалпы фразеологизмдер туралы түсінік береді. [13, 328 б]

Ж. Ешбаев қарақалпақ тіліндегі фразеологиялық тіркестерді семантикалық жағынан классификация жасау мәселелеріне тоқталады. [14, 135 – 142 б]

А. Бекбергенов қарақалпақ тіліндегі фразеологизмдердің сандармен байланысын зерттеді. [15, 71-77 б].

Қарақалпақ тіліндегі алғашқы фразеологиялық сөздіктер тек орыс тілінде жарық көрді. С. Наурызбаеваның сөздігінде қарақалпақ тіліндегі фразеологизмдерде оброздылық қасиет пен экспрессивтік бояу күшті болатындығы жайлы оларды сөз және еркін тіркестерден ажыратып көрсетсе, Т. Жумамуратов оқушыларға арналған орыс және қарақалпақ тіліндегі фразеологиялық сөздік жасады. [16, 52 б; 17, 87 б].

Осыдан соң ғана Ж. Ешбаевтың қарақалпақ тіліндегі қысқаша фразеологиялық сөздігі жарық көрді. [18, 155 б].

Тек соңғы кездегі Г. Айназарованың «Қарақалпақ тилиндеги теңлес еки компонентли фразеологизмлер» жұмысы қарақалпақ тіл біліміне қосылған үлкен үлес болды. Бұнда автор тең екі компонентті фразеологизмдердің лексика-семантикалық өзгешеліктерін, тематикалық және мағыналық түрлерін, стильдік қолданылу өзгешеліктерін лингвистикалық көзқарастан системалы түрде зерттеген. [19, 24 б].

Сондықтан Б. Юсупованың «Қарақалпақ тіл білімінде фразеологизмдерді лексиканың құрамынан бөліп алу және оны тіл білімінің жеке саласы сипатында қалыптастыру, таныту уақыты жетті. Қарақалпақ тіліндегі санаулы фразеологиялық сөздіктердің баспада жарық көргеніне жиырма бес жылдан аса уақыт болғандығы фразеологиялық сөздіктер басып шығарудың қаншама дәрежеде қажет екендігін көрсетеді» - деген пікірі мәселенің маңыздылығын көрсетеді. [20, 103-104 б].

Н. Турабаеваның: «қарақалпақ тіліндегі фразеологизмдерді ғылыми көз-қарастан үйренуде шешімін талап етіп тұрған бірқатар мәселелер бар. Солардың бірі – қарақалпақ тіліндегі фразеологизмдердің түркі тілдері фразеологизмдеріндегі тұтқан орны, олардың ұқсастық және өзгешеліктері мәселесі» - деп көрсеткеніндей бұл қарақалпақ тіл білімінде әлі толық қолға алынбаған тың мәселелердің бірі. [21, 82 б].

Тіліміздегі түбір сөздер негізінде жасалған фразеологизмдер көбіне жалпы түркі тілдеріне ортақ фразеологиялық бірліктерді құрайды. Біздіңше әрбір тілдің айырмашылығы заңдарына сай құрылысының өзгешелігі болғанымен, жасалуы, мағынасы, қолданылуы жағынан да жалпы қасиетке ие. Олар кейбір түркі тілдеріне тән өзгешеліктерімен ғана айрылып тұрады.

Түркі тілдеріндегі фразеологизмдерді ғылыми көз-қарастан арнаулы салыстырмалы үйрену, туыс түркі тілдерінің сөз байлығын, әрбір ұлт тілінің табиғаты мен сұлулығы, эмоциялылығы, ауыс мағыналарға бай екенін көрсетеді. Сондықтан, түркі тілдерінің ішінде бір-біріне өте жақын болған қазақ және қарақалпақ тілдерінің фразеологизмдерін салыстыра зерттеу, үйрену тіл біліміндегі аса маңызды мәселелердің бірі.

Әрбір түркі тілдерінің өзіне тән құрамына тек қана сол тіл материалдары негізінде пайда болған және тек сол тілде ғана қолданылатын фразеологизмдер жатады. Қазақ тілінде кездесетін, тек осы тілдің тұрақты тіркестеріне тән болған қатарлар. Мысалы: ажалды киік адырға (жаманшылық); алаштың азаматы (қазақ баласы); алтынның сынығы (жақсының көзі); аузымен құс тістеген (жүйрік ат, шешен адам); басқа шауып, төске өрлеу (өрлік, көкірек көру); бес биенің сабасындай (тым семіз); болымсыз туған (жетесіз); ғылым бағу (іздену); жал біту (қоңдану, тұрмысы түзелу); жау жүрек (батыр); жүрегі жұмсақ (адал); кәрі иттік (ескі, қыңыр мінез); көңіл құсы (арман, қиял); түйе қотыр сөз (қағытпа сөз); тіл хат (хабар сөз); қанды көз (қыран құс, зорлық); қара жон (төзімді); қасаң ми (топас жан); қоң торғай (жүдеу); қырық қазанның құлағын тістеген (қыдырымпаз кісі); құс тіл (жіңішке); қызыл сөз (бос сөз); қырықтың қылауындай (өзгеше); мұз балақ (алғыр құс); мысық тілеу (жамандық); он сан (өте көп); орақ ауыз (өткір тіл); іші өлу (ішкі дүниесі құлазу) т.б. фразеологизмдерді жатқызуға болады.

Қарақалпақ тіліне тән болған, осы тілде ғана қолданылатын фразеологизмдер: ақ пердесі шығу (ештемесі жоқ, жарлы); анасының емшегін кесу (жалатай, жауыз, мейрімсіз); ат аяқ (сүзеген, тебеген қолға тез уақытта үйренбейтін жабайы); әулиеге кесек ату (ең жаман іс жасау, үлкен қылмыс жасап, күнәға жол қою); балық суға кіргендей болу (еш сырын жасырмастан бар-жоғын айту); бір сиырдан екі тері алу (бір заттан екі пайда көру, екі жұмысты бірден бітіру); бір шоқып жеті қарау (сақтық, барлық кезде сақтықта жүру); бөріге байлаған ылақтай болу (қатты қиналу, азаптану, біреуді лажсыздықтан құту);

гүбілі майға батыру (қолынан келсе-келмесе де орындауға уәде беру); дарияға тақан шайғандай болу (өте аз); доңыздан түк тарту (реті келгенде құры қалмай, пайдалану); есекке ясин оқығандай болу (айтқан сөз әсер етпеу); жол оқу (сұмдық, ақыл үйретіп басқаны өз ақылымен жүруге итермелеу); жылымы майлану (ісінің табысты болуы); кемедең шыққандай болу (тәртіпсіз, жинаусыз жайрап жату); қан құйылу (өлім, жастай қаза болу); қызыл шүберек (әйел-қыз); өт қақпау (босқа қайту, ұстай алмау); піл табан (еңбекқор); сағал аяққа шығу (қорлану, ешкімге қәдірі болмау); сарпайын сарғайту (тууға шамаласу); тақан шайысу (қарым-қатынасты тоқтату); таяғын ит қайзау (жұмыссыз); тісінің суын сору (сықмар, дүниеқор адам); ұн-ұсақ болу (қатты шаршап, ауырсыну); шайтаны сескенбеу (қорықпау, айбынбау); шеңгел гүлдегенде (белгісіз); ыссы нанға алғысыз (қәдірсіз, жаман) т.б. фразеологизмдер бар.

Жоғарыдағы көрсетілген мысалдар І. Кеңесбаев пен Ж. Ешбаевтың фразеологиялық сөздігінен алынды. Зерттеуші І. Кеңесбаевтың сөздігінде он мыңнан астам фраза қамтылса, Ж. Ешбаевтың сөздігінде бір жарым мыңға шамалас ғана тұрақты тіркес берілген. [3, 712 б; 18, 155 б;].

Түркі тілдерінде, соның ішінде қазақ және қарақалпақ тілдерінде соматизмдермен, жануарлар атамаларымен және сан есімдермен байланысты пайда болған фразеологизмдердің орны ерекше.

Түркі тілдеріндегі фразеологиялық сөз тіркестерінде сандардың тірек сөз болып қызмет атқаруы ерекше орынды. Бұл сандардың белгілі бір тіркестерде келіп, тірек қызметін атқаруы біріншіден халықтың көне дәуірдегі түсініктері, әдет-ғұрыптарымен тығыз байланысты. Бұл сияқты сандар өз алдына яки сөйлемде келгенде, өзінің сандық, мөлшер қызметінде емес, белгілі бір зат, құбылыстардың түсінігі ретінде қолданылып, халықтың көне дәуірдегі сенімдері, түсініктерінен келіп шыққан.

Қазақ тілінде қарақалпақ тіліне салыстырғанда сандардың фразеологизмдерде ұйытқылық қызмет атқаруы ерекше саналады.

Бұған қарақалпақ тілі зерттеушісі О.Доспановтың пікірі мысал бола алады. Қырық саны этимологиялық жағынан өте ертедегі көптік, молшылық, сансыз шексіздікті білдіріп, уақыт өтуімен мағынасы бірқанша дәрежеде тарылып, қазіргі күндегі семантикасын білдірумен ғана шектеліп қалған. Ғайыб ерен, қырық шілтен; қара қылды қырыққа бөлген; қырық күн қырғын, мың күн сүргін болса да; қырық күн шілде, қырық қазанның құлағын тістеген фразеологизмдері тек қазақ тіліне ғана тиісті. [22, 101 б].

Сонымен қатар бұдан басқа да қазақ тілінде қырық қалта (қу), қырық қабаттану (жақтырмау, ашулану), қырықтың қылауы (ешкімге ұқсамайтын өзгеше адам), қырық жілік болғыр (қарғыс мағынасында), қырық саққа жүгірту (әр түрлі айту), қырық иттің құйрығын түйістірген қу

(өте қу), қырық жапырақ (бірнеше бөлік) т.б. фразеологизмдер бар деп жазады. [22, 102 б].

Академик І. Кеңесбаев: «Тіркес этимологиясын ашу үстінде өзге тілдерге де қатысты ортақ құбылыстардың басы ашылмақ. Құрылымы бір немесе құрылымы бөлек тілдердің ортақ және айырма қәсиеттеріне ұластыра, жүйелі талдау фразеологизм үшін де мейлінше қажет. Басқасын былай қойғанда, бірнеше тілге ортақ нақтылы бір фразеологизмнің өзі бірде тұлғасы ортақ, мағынасы бөлек, енді бірде керісінше болып келетін реттерін ескере отырған мақұл» - деген пікіріне сай, түркі тілдері фразеологизмдерінде семантикасы мүлдем басқаша болып қолданылатындары да бар. [5, 596 б].

Түркі тілдерінде сыртқы формасы бірдей, бірақ ішкі мазмұны бір-бірінен өзгешеленетін фразеологизмдер де кездеседі. Мысалы, қарақалпақ тіліндегі: «бір шайнам еті болмау – арық, еті жоқ» деген мағынаны, ал қазақ тілінде: «бір шайнам – тіске басарлық, ауызға бір саларлық» мағынасын білдірсе; қарақалпақ тілінде: «қара жол - бақытсыз, талабы келіспеген адам»; қазақ тілінде «қара жол – үлкен даңғыл жол»; қарақалпақ тіліндегі «өлі ет - ұятсыз, не айтсаң да байыбына бармайтын адам»; қазақ тілінде «өлі ет – ескі сүр ет және жараның я ат жауырынының жаны кеткен, өлген бөлегі»; қарақалпақ тілінде: «ат салу – соғысу, тап беріп ұмтылу»; қазақ тілінде «белсене қатысу» мағыналарын білдіреді.

Түркі тілдеріндегі фразеологизмдердің семантикалық өзгешеліктерін қарастырғанда, олардың тематикалық өзгешеліктеріне ерекше назар аудару керек. Себебі, фразеологизмдер әрбір халықтың ұлттық белгісін көрсететін тіл бірліктері болып, халықтың жасау жағдайына, тұрмыс-тіршілігіне, кәсібі, географиялық жайласу орнына да байланысты болады. Қарақалпақ тіліндегі өт қақпау, балық суға кіргендей, жылымы майлану, үш ай шабағым т.б. фразеологизмдер сол халық өмірінің балықшылық кәсібімен байланыстылығын, ал атқа, биеге, түйеге, қойға байланысты (ат қара тіл болғанда; аттың жалы, түйенің қомында; ат құйрығын шарт түйю; бие сауым; бие бауындай; қойдай тоғыту; қойдан қоңыр, жылқыдан торы; қойдай жусату; түйе қотыр сөз; түйе мұрындық; түйе тайлы, түйе кекірік) фразеологизмдері қазақ халқының өмірінің төрт тұяқпен байланысын көрсетеді. Түркі халықтарында қырғыз тілінде атқа, қасқырға, итке байланысты, өзбек тілінде жылан мен егіншілікке байланысты пайда болған фразеологизмдерді көп кездестіруге болады.

Тіл білімінде фразеологизмдердің шешілуі тиіс мәселелері көп: оларды семантикалық жақтан классификациялау, мақал-мәтелдерге қатынасы, стильдік өзгешеліктері, синонимдік сыңарлары, көп мағыналылық, антонимия, омонимия, сандарға байланысы, соматикалық фразеологизмдер, фразеологизмдердегі тірек сөздер, аталған категорияның сөз таптарымен байланысы т.б. Сондықтан бұлар қазіргі күндегі буынның еншісіндегі маңызды мәселе.

Әдебиеттер:

1. Кенесбаев И.К. Устойчивое сочетание слов казахского языка. (Парные слова, идиомы и фразы): Автореф. дис ... докт. фил. наук. - Алма-Ата, 1944.
2. Рахматуллаев Ш. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц в современном узбекском языке: Автореф. дис ... канд. фил. наук. - М.: 1952.
3. Кеңесбаев И. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. - Алматы: Ғылым, 1977.
4. Қожахметова Х, Жайсақова Р, Қожахметова Ш. Қазақша-орысша фразеологиялық сөздік. - Алматы: Мектеп, 1988.
5. Смағұлова К. Мағыналас фразеологизмдер сөздігі. - Алматы: Елтаным, 2002.
6. Айтбаев У. Казахско-русский фразеологический словарь. - Алматы: Арыс, 2010.
7. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. - Алматы: Санат, 1997.
8. Смағұлова К. Фразеологизмдердің варианттылығы. - Алматы: Санат, 1996. -128 б
9. Ақбердиева Б. Лексика-фразеологиялық жүйедегі мифтік танымдық құрылымдар. Дис. ... канд. фил. наук. - Алматы, 2000. - 114 б.
10. Авакова Р.Ә. Фразеологиялық семантика. - Алматы: ҚазМУ, 2002. -152 б.
11. Жапақов С. Эпикалық фразеологизмдердің когнитивтік негіздері. Дис. ... канд. фил. наук. - Алматы, 2003. - 117 б.
12. Сағидуллаева Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны.: Дис. ... докт. фил. наук. - Алматы, 2004. - 245 б.
13. Бердимуратов Е. Хәзірғи қарақалпақ тилинің лексикологиясы. - Н., 1968.
14. Ешбаев Ж. Хәзірғи қарақалпақ тилиндеғи фразеологиялық тиркеслерди классификация жасау мәселелери. Вестник ККФАН УЗССР. 1964. № 3.
15. Бекбергенов А. Фразеологиялық сөз дизбеклериндеғи санлықлар. Вестник ККФАН УЗССР. 1968. № 3.
16. Наурызбаева С.Т. Фразеологические единицы в каракалпакско-русском словаре. - Ташкент: Фан, 1972.
17. Жумамуратов Т. Русско-каракалпакский фразеологический словарь для школьников. - Нукус: Каракалпакстан, 1985.
18. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиғи. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1985.
19. Айназарова Г. Симметричные двухкомпонентные фразеологизмы в каракалпакском языке. Автореф. дис. ... канд. фил. наук. - Нөкис: 2000.